

*Миронова Л. А.,
старший викладач кафедри іноземних мов природничих факультетів
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

*Ульянова В. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов природничих факультетів
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ СОМАТИЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІСПАНСЬКОЇ, ЛАТИНСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню національно-культурної специфіки фразеологічних одиниць з соматичним компонентом у трьох мовах: іспанській, латинській та українській. Предмет дослідження – фразеологічні одиниці зі структурою словосполучень та речень, визначені методом суцільної вибірки із лексикографічних джерел. Актуальність теми статті зумовлена необхідністю системного опису особливостей фразеологізмів у порівняльному аспекті в межах лінгвокультурологічної парадигми. Аналіз національно-культурного компонента фразеологічних одиниць у мовних картинах світу різних за своїми соціальними джерелами формування, часовими проміжками та напрямками розвитку до теперішнього часу не дуже часто був предметом дослідження. Комплексний підхід до вивчення соматичних фразеологізмів дозволяє виявити втілення у мові культурних концептів, особливостей національного менталітету, своєрідності історії, традицій, побуту, способу життя того чи іншого народу. В одній статті складно сформулювати та визначити всі джерела походження фразеологічних одиниць з соматичним компонентом. Ми виділили лише деякі з них. Перша група фразеологізмів пов'язана з національними реаліями, віруваннями, історичними фактами та подіями. Друга група – це фразеологічні одиниці, які означають предмети та явища побуту. Також можна виділити фразеологізми з назвами страв, продуктів харчування, плодів. Важливе місце посідають соматичні фразеологізми, що відображають ставлення до релігії та до людських вад, культові обряди, цитати із Біблії, мудрі поради. І, нарешті, група фразеологічних одиниць, до складу яких входять оніми чи застаріла лексика. Отже, ми бачимо, що у фразеологічному складі мови втілюється культурно-національне сприйняття навколишнього світу, яке формується образною пам'яттю народу, його моральними цінностями та релігійними уявленнями. Протягом культурно-історичного розвитку нації у фразеологічному фонді мови фіксується досвід пізнання та сприйняття світу. Подальші дослідження фразеологічних одиниць з соматичним компонентом дозволять виявити численні приховані характеристики культур, особливості світогляду народу, колективний менталітет нації. Мова відіграє вирішальну роль у формуванні особистості, національного характеру, етнічної єдності.

Ключові слова: фразеологізм, соматизм, лінгвокультурологія, національно-культурний компонент, інтерпретація.

Постановка проблеми. Дослідники відмічають, що фразеологія будь-якої мови – це важлива частина мовної спадщини, яка відображає сприйняття світу, особливості національної культури, традиції, звичаї та історію поколінь того чи іншого народу. Національна самобутність мови має найбільш яскраве й безпосереднє виявлення саме у фразеології. Лінгвокультурологія в сучасній лінгвістиці переживає стадію свого становлення; предмет її дослідження, базові поняття, теоретичні принципи та наукові методи формують коло питань, які вимагають всебічного осмислення. Основною метою лінгвокультурологічного напрямку у фразеології є визначення шляхів та засобів реалізації мови культури у значенні фразеологічних одиниць. Фразеологізм – це об'єкт лінгвістики, однак лінгвокультурологічний аспект його дослідження сприяє розумінню своєрідності фразеологізму як мовного знаку та описує роль фразеології в категоризації концептосфери культури та репрезентації навколишнього світу. Національна специфіка фразеологічного образу зазвичай формується особливою лексикою для конкретного народу на позначення реалій, які є зрозумілими тільки представникам однієї нації та властиві лише одній країні. Мета лінгвокультурології – виявити механізми, способи та засоби відображення культури у складі фразеологічних одиниць, що описують людину у різних мовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню фразеологічних одиниць у межах лінгвокультурології присвячені фундаментальні праці В. Ужченка, А. Івченка, Л. Авксентьева, О. Селіванової, Л. Скрипник, О. Юрченка, М. Демського. Національно-культурний аспект лексикології та фразеології досліджували також І. Аверьянова, М. Бондар, В. Воробйов, І. Кевлюк, В. Маслова, О. Мотріченко, Т. Ніколаєва, О. Тупиця. У лінгвокультурології науковці вивчають фразеологічні одиниці як джерело самобутності культури і менталітету народу, як засіб відображення національної мовної картини світу. Адже саме у фразеологізмах проявляються ознаки та особливі риси будь-якої національної мови і таким чином ми спостерігаємо дух народу [1, с. 35]. Фразеологізм виконує як комунікативну, так і кумулятивну функцію, тобто фіксує та накопичує у своїй семантиці вагомий досвід суспільства.

Деякі лінгвісти дають визначення національно-культурного компонента як частини семантики слова, пов'язаної з національною культурою. Так, наприклад, М. Бондар називає

лінгвокультурно обумовлені фразеологізми національно маркованими і вважає, що вони відображають мовну картину світу певної нації, а також особливості економіки, географії, соціальної системи, фольклору, літератури, усіх видів мистецтва, науки, побут, звичаї носіїв відповідної мови [2, с. 31].

Назви частин тіла людини чи тварини формують найрізноманітніші структурні типи і семантичні поля численних фразеологічних одиниць. Вони відіграють особливу роль у процесі відображення мовної картини світу. Цю проблему висвітлює О. Селіванова, у наукових працях якої розглянуто концептуалізацію соматизмів у фразеологізмах [3, с. 83–125]. Кожна національна фразеологічна система містить значну кількість соматичних фразеологічних одиниць з соматичним компонентом. Дослідженню таких одиниць іспанської мови присвячені роботи Л. Мірошник, Н. Стрілець, О. Толстої, В. Шевелюк, латинської мови – Л. Водяної, Л. Мисловської, О. Пилипів. Доведено, що система образів, зафіксованих у фразеологізмах, зумовлена особливостями матеріальної, соціальної, духовної культури, а також підтверджує її національно-культурний досвід та традиції.

Мета статті – дослідження та аналіз у лінгвокультурологічному аспекті фразеологічних одиниць з соматичним компонентом іспанської, латинської та української мов. Джерелом ілюстративного матеріалу є тлумачні, етимологічні, фразеологічні, паремійні словники.

Виклад основного матеріалу дослідження. У складі фразеологізмів відносно нечасто зустрічається застаріла лексика. В українській мові: *руки фертом*, де слово *ферт* є старослов'янською назвою літери Ф. Постає людини, що стоїть у позі взявши руки в боки, нагадує цю літеру. Цікавою є номінація цієї пози в іспанській мові: *con los brazos en jarra*, що дослівно означає «з руками у вигляді глечика». Глечик з ручками нагадує літеру Ф. В Іспанії поза «стояти руки в боки» притаманна людям з маленьких містечок. Особливо популярна вона серед жінок старшого віку, підлітків та юнаків [4, с. 99].

Традиційні жести сторін певного договору передають такі фразеологізми як *вдарити по руках*, *розбити руки*. Тут відображена ситуація, коли сторони на знак укладення угоди вдаряють по руках. При цьому свідок може роз'єднати (*розбити*) руки на знак того, що він є третейським суддею угоди. В іспанській мові маємо: *alzar el dedo* – підняти руку (жест при присяганні чи голосуванні), *meter la mano en el cántaro* – тягнути жереб. У латинському словнику ми знайшли фразеологізми *manus dare*, який означає дослівно дати руки, тобто дати надягти окови, визнати себе переможеним, підкоритися; *caput extollere* – підняти голову, підбадьоритися; *sub pede ponere* (досл.: поставити під ногою) – зневажати; *pedem opponere* – протидіяти, підставляти підніжку, заважати. Цікавий афоризм *auriculas demittere* (опустити вуха) використав Горацій у своєму творі «Сатири». Зараз цей вислів вживається у переносному значенні – впадати у відчай, розпач, занепасти духом.

У деяких фразеологізмах відображені традиційні обрядові дії: *просити руки*, *віддати руку й серце*. Адже відомо, що на знак єдності наречених праву руку нареченої та ліву руку нареченого у весільному обряді зв'язували. Такі ж фразеологізми зафіксовано і в іспанській мові: *pedir la mano (de la novia)* – просити руки. Цікаво, що ця група фразеологізмів є досить численною і різноманітною в іспанській мові: *apretar el codo* – прийняти останній подих того, хто вмирає; *besar*

la mano – з повагою, ваш покірний слуга (формула прощання в листі до чоловіка); *beso a Ud. los pies* – цілую Ваші ноги (формула шанобливого етикету по відношенню до дами). У латинській мові ми зафіксували фразеологізм *pedibus ire in sententiam* (досл.: ногами йти до рішення), тобто голосувати переходом на ту чи іншу сторону, приєднатися до рішення чи думки. Нерідко фразеологічні зрощення зберігають сліди явищ, що у свій час відійшли в минуле. Так, фразеологізм *взяти ноги на плечі (взяти ноги в руки)* зберігає пам'ять про те, що селяни колись у далекій дорозі знімали взуття, щоб не зношувати його, і йшли босоніж. Взуття ж несли перев'язаним через плече або в руках. В іспанській мові: *meter la mano en el cántaro* – тягти жереб (при солдатському наборі); *jugar a cara o cruz* – ризикувати, адже вислів *cara o cruz* означає назву гри «орел чи решка». У римському суспільстві ця гра називалася *caput aut navem* (досл.: голова або корабель). Ця назва пояснюється тим, що на давніших римських монетах з одного боку була зображена голова Януса, а з іншого – корабельний жезл.

Одним із джерел національно-культурної інтерпретації виступають образи християнства, теософії та відповідні моральні установки. Так, певна кількість фразеологічних одиниць пов'язана з біблійськими міфами про створення світу, про виникнення життя. В українській мові дохристиянські міфологічні вірування відображає фразеологізм *взяти Бога за бороду*. Колись цей вираз означав «завершити жнива». Пізніше слово бог, що початково мало значення «багатство», було сприйняте у виразі як назва вищої істоти. Біблійські вірування є невід'ємним елементом культурного простору (бог, чорти, ангели, відьми). Вони існують в культурі як персонажі чи елементи фольклору, а також мають певні стереотипи. Цікаво, що в українській соматичній фразеології слово чорт зустрічається частіше, ніж слово бог: *пройти мідні труби і чортів зуби* – мати величезний життєвий досвід; *у чорта в зубах* – у віддаленому, небезпечному місці; *чорт ногу зломить* – про безлад. Іспанська мова теж насичена висловами, до складу яких входять слова з релігійним змістом. Так, до складу великої кількості фразеологічних одиниць входить слово *diós* (бог): *es como la cara de Diós que está en Jaén* – це дурниця, безглуздя, нісенітниця; *señalado de la mano de Diós* – каліка, убогий; *estar dejado de la mano de Diós* – бути безбожником, негідником, невдахою; *¡a la mano de Diós!* – з богом, в добрий час! Також зафіксовані фразеологізми зі словами *demonio*, *diablo*, *infierno*, *Judas*: *cara de demonio* – людина з незадоволеним виразом обличчя; *como la boca del infierno* – язик як помело, людина, яка свариться; *cara de Diablo* – людина з хитрим виразом обличчя; *como la cara de Judas* – огидна, бридка фізіономія. На противагу маємо вислів: *cara de aleluya (Pascua)* – радісне, сяюче обличчя. У латинській мові нам вдалося знайти лише одну фразеологічну одиницю, до складу якої одночасно входять соматизми та слово *deus*: *manus dextra Dei* (досл.: права рука Бога). Це вираз віри, який вказує на Божий захист і благословення. Однак, частотність вживання цього слова в латинській мові є високою: *di te ament (ferant)* – хай благословляють (оберігають) тебе боги; *di bene vortant* – хай допоможуть боги; *cum dis volentibus* – з допомогою богів, при сприянні богів; *dei gratia* – божою милістю.

Фразеологізми зберігають реалії побуту, іноді навіть застарілого, традиційного столу: *лій у голові мати* означає бути розумним; *у голові макітриться (голова макітриться)* –

голова крутиться; *голова як решето* – погана пам'ять; *є в глеку молоко, та голова не влізе*; *аж каганці в очах засвітилися* – запаморочення від сильного удару; *намазувати п'яти салом* – втікати. В іспанській мові ми знайшли такі фразеологічні одиниці: *cabeza de olla* – перші порції ольї (найсмачніші і найгустіші), іспанської страви, яку зазвичай готують з нуту, квасолі, а також м'яса; *encontrarse a boca de jarro con* – зіткнутися, несподівано зустрітися; *cara de limones agrios* – кисле обличчя; *cara de bollo (de pastel)* – повновидий. Багато латинських фразеологізмів цієї групи відображають ставлення древніх римлян до їжі: *sero venientibus* – *ossa* (тим, хто пізно приходить – кістки); *venter caret auribus* (у шлунка немає вух, тобто розмовами ситим не будеш); *ventrem nimis replere nocet* (занадто наповнювати шлунок – шкідливо); *plenus venter non studet libenter* (повний живіт до науки глухий). Відновлення фразеологічних та семантичних джерел становить пізнавальний інтерес, оскільки відображає життя народу, звичаї, філософське розуміння світу.

Прототипи деяких фразеологізмів відображають ономастику: *позичити очей у сірка* – набратися нахабства, сміливості; *тягнути сірка за хвоста* – зволікати. В іспанській мові: *como el dedo de San Juan* – прямий як палиця (досл.: прямий як палець святого Іоанна); *como la tripa de Jorge* – еластичний, гумовий; *tirar de la oreja de Jorge* – грати в карти, часто нечесно або різними забороненими картковими іграми. Дуже часто за такими фразеологізмами знаходиться цілий всесвіт або історична епоха, реальні події далекого минулого. В латинській мові особливе місце займають фразеологізми, що характеризують людину, її зовнішність та фізіологічні ознаки: *facies Hippocratica* – обличчя Гіппократа, видозмінене обличчя людини, яка помирає. Характерними ознаками такого обличчя є впалі очі, щоки, вираз скорботи, страждання та страху. Спостереження за перебігом захворювання й ознаками, що характеризують наближення смерті, описав Гіппократ у творі «Прогностика». *Digitus Hippocraticus* – пальці Гіппократа, тобто клінічний симптом, коли пальці виглядають як барабанні палички. Також маємо прислів'я *Aurora habet aurum in ore*, якому в українській мові відповідатиме вираз «хто рано встає, тому Бог дає». У римській міфології Аврора – богиня ранішньої зірки. В образній і поетичній мові взагалі синонім ранку. В основу виразу покладено переконання, що ранковий час найпридатніший для мистецтва та науки, а також для інших видів діяльності. Зустрічається в латинських фразеологізмах і ім'я Харона, міфічного старого човняра, який у підземному царстві перевозив душі померлих через річки Стикс та Ахеронт: *alterum pedem in cymba Charonis habere* що дослівно перекладається як «однією ногою в човні Харона стояти», тобто бути між життям і смертю [5, с. 24].

Щоб дати пояснення значенню деяких фразеологізмів варто добре знати звичаї та традиції народу: *лоба голити* – забрати до війська; *бити чолом* – вітатися, схилитися у шанобі; *дулю під ніс дати* – нічого не дати; *вперед ногами винесеним бути* – померти (відгомін похоронного обряду); *п'яти з довгою рукою під церкву* – зубожити, жебракувати. Цікавим є фразеологізм *перемивати кості*, тобто обговорювати когось, пліткувати. Він походить від звичаю вторинного поховання у православних греків, а також деяких слов'янських народів, коли викопували кістки померлої людини, промивали їх водою та вином, а потім клали назад. В іспанській мові ми теж знайшли фра-

зеологізми, де відображені давні традиції: *con los pies por delante* – ногами вперед; *colgar a uno las orejas de burro* (досл.: повісити на когось вуха віслюка) – покарати. В старі часи на поганого учня одягали картонну шапку, що виглядала як голова віслюка. Латинський фразеологізм *ad unguem* (досл.: до нігтя) означає до повної досконалості, бездоганно. Виникнення цього вислову пов'язане з тим, що в античності обробку мармурової статуї вважали завершеною тільки тоді, коли при проведенні нігтем на її поверхні не відчувалося шорсткості. У цьому аспекті дуже цінними для нас є твори Марка Теренція Варрона, який був автором трактатів з мови та літератури. Саме він дає пояснення ідіоми *os alicui sublinere* – розфарбовувати комусь уста, тобто насміхатися, мати за предмет жартів. Походження фразеологізму пояснюється видом гри, в якій людям, що спали, розфарбовували уста [6, с. 45].

Привертає до себе увагу фразеологія, до складу якої входить слово «лівий». Воно пов'язується зі всім кривим, неправильним, неблагополучним. Неосвічений і забобонний простолудин вірив, що справа стоїть добрий ангел, а зліва – злий. Цікаво, що в українській та іспанській мовах значення фразеологізмів зі словом лівий часто збігаються. Порівняймо, *встати на ліву ногу* означає бути безпричинно у поганому настрої; *чого ліва нога забігає* – так характеризується необмежене свавілля, безглузді дії, вчинки. В іспанській мові вислів *entrar con el pie izquierdo* означає невдало почати справу, в той час, як *entrar con pie derecho* (досл.: увійти з правої ноги) – вдало розпочати; *ojo derecho* (досл.: праве око) – улюбленець, близький друг. В українській мові особливо вживаний вираз – *права рука*. Його корені беруть початок у народних звичаях, у глибокому переконанні, що все гідне знаходиться лише справа. У слов'янській сім'ї місця за столом були суворо розподілені між членами родини. Найпочесніше, в передньому кутку, займав господар. Інші члени родини сідали за стіл, дотримуючись старшинства. Праворуч сидів старший син, або той, кого батько найбільше виділяв. Поступово тих, хто сидів праворуч – найстарших після господаря чи найбільш здібних почали метонімічно, тобто за місцем перебування, називати *правою рукою* – першим помічником. В іспанській мові теж зафіксовано такий вислів: *mano derecha* (досл.: права рука) – головний помічник. У древніх римлян права рука вважалася рукою допомоги, рівноправності, дружби: *dextram (manum) dare alicui, dextras (manus) jungere* – простягнути праву руку для дружби. І, навпаки, ліва сторона – символ невдачі, неправильних вчинків: *sinistro pede assurgere* – вставати з лівої ноги, тобто не з тої ноги.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, слід зазначити, що в розглянутих фразеологізмах накопичено великий досвід народу. Фразеологізми відображають не тільки культуру нації, але й уявлення про світ, свідчать про унікальну ідентичність та самобутність народу. Лексико-семантичний аналіз фразеологічних одиниць дозволив виявити групи, які означають реалії, національну своєрідність історичних подій, традиції побуту, релігії, обрядів та ставлення до них. Фразеологізми є елементом мови, який відтворює культурно-національну свідомість нації та сприяє її ідентифікації. Також у стійких словосполученнях закладено унікальне світобачення народу, що виражається в образному змісті цих мовних одиниць. Численні фразеологізми містять національно-культурний компонент у своїй семантиці й, отже, можуть стати джерелом країнознавчих досліджень.

Література:

1. Власенко В.М. Національно-культурна специфіка фразеологізмів. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія "Філологія. Соціальні комунікації"*. 2014. № 2. С. 34–38.
2. Бондар М.В. Класифікація національно маркованих одиниць. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Серія Філологія. Педагогіка. Психологія*. 2015. № 30. С. 31–36.
3. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія. Київ, Черкаси : Брама, 2004. 276 с.
4. Миронова Л.А. Концептуалізація жестових рухів і міміки людини у фразеологічних одиницях української та іспанської мов. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія "Філологія"*. 2014. Т. 2, № 10. С. 98–101.
5. Цимбалюк Ю.В. Латинські прислів'я і приказки. Київ : Вища шк., 1990. 436 с.
6. Мисловська Л.В. Структурно-семантичні особливості латинських фразеологізмів. *Іноземна філологія*. 2010. № 122. С. 44–50.

Myronova L., Ulianova V. National-cultural component of somatic phraseology of Spanish, Latin and Ukrainian languages

Summary. The article deals with the study of the national-cultural specificity of phraseological units with a somatic component in three languages: Spanish, Latin, and Ukrainian. The subject of the study is phraseological units with the structure of phrases and sentences, determined by the method of continuous sampling from lexicographic sources. The relevance of the topic of the article is determined by the need for a systematic description of the features of phraseological units in a comparative aspect within the framework of the linguistic and cultural paradigm. The analysis of the national-cultural component of phraseological units

in linguistic pictures of the world, different in terms of their social sources of formation, time periods and directions of development, has not been the subject of research very often. A comprehensive approach to the study of somatic idioms allows us to identify the embodiment of cultural concepts, features of the national mentality, the uniqueness of history, traditions, lifestyle, and the way of life of this or that nation in the language. In one article, it is difficult to formulate and determine all sources of origin of phraseological units with a somatic component. We have highlighted only some of them. The first group of phraseological units is related to national realities, beliefs, historical facts and events. The second group is phraseological units that mean everyday objects and phenomena. It is also possible to distinguish phraseological units with the names of dishes, food products, fruits. An important place is occupied by somatic phraseology reflecting the attitude to religion and human flaws, cult rites, quotations from the Bible, and wise advice. And, finally, a group of phraseological units, which include onymes or obsolete vocabulary. So, we see that the phraseological composition of the language embodies the cultural and national perception of the surrounding world, which is formed by the people's figurative memory, their moral values and religious ideas. During the cultural and historical development of the nation, the experience of knowing and perceiving the world is recorded in the phraseological fund of the language. Further research of phraseological units with a somatic component will reveal numerous hidden characteristics of cultures, features of the world-view of the people, collective mentality of the nation. Language plays a decisive role in the formation of personality, national character, and ethnic unity.

Key words: phraseology, somatism, linguistic and cultural studies, national-cultural component, interpretation.